

Sosiale sumeffekter i utmarka

Frode Flemsæter¹ og Marianne Singsaas²

¹Institutt for geografi, NTNU, ²Telemarksforskning

Sammendrag

Målet med denne artikkelen er å videreutvikle den teoretiske forståelsen av begrepet *sosiale sumeffekter*. Gjennom en empirisk studie fra Nordfjella-området beskriver vi hvordan etablerte og mer eller mindre formaliserte praksiser for forvaltning av henholdsvis villaks og villrein utført av medlemmer av lokalsamfunnene møter stadig mer formaliserte, sentraliserte og byråkratiske forvaltningspraksiser fra statlige myndigheter. Gjennom å sette fokus på relasjonene mellom lokalsamfunn og det omkringliggende naturmiljøet, viser vi hvordan sumeffektene av forvaltningsprosesser, -inngrep og -avgjørelser virker inn på dette samspillet, og hvordan dette igjen får langsiktige konsekvenser for utmarksforvaltningen. Vi argumenterer derfor for nødvendigheten av en forvaltning som overskrider dualismen mellom kultur og natur. Teoretisk baserer vi oss på studier av sumeffekter i naturforvaltningen og kobler dette til den fremvoksende litteraturen innenfor hybrid geografi.

Nøkkelord: sosiale sumeffekter, kumulative effekter, mer-enn-menneskelig, lokalsamfunn, relasjoner

Engelsk tittel: Social sum effects in the Norwegian outfields

Abstract

The aim of this paper is to further the theoretical understanding of the concept of social sum effects. Through an empirical study from the Nordfjella area, we describe how established and more or less formalized practices for the management of wild salmon and wild reindeer, carried out by members of the local communities, meet increasingly formalized, centralized and bureaucratic management practices from state authorities. By focusing on the relationships between local communities and the surrounding “natural” environment, we show how the cumulative effects of management processes, interventions and decisions affect these relationships, and how this in turn has long-term consequences for management. We therefore argue for the necessity of a management that transcends the dualism between culture and nature. The paper is based on studies of cumulative effects in nature management and connects this to the emerging literature within hybrid geography.

Key words: social sum effects, cumulative effects, more-than-human, local communities, relations

Innledning

«Det har aldri vært viktigere å drive forsvarlig forvaltning enn nå». Dette sier en grunneier og turistvert ved lakseelva Gaula til lokalavisa Gauldalsposten 2. august 2023. Gården hun forvalter har tatt imot fiskere i snart 200 år. «Det er kjempeviktig det ansvaret vi har, skal vi få noe laks i fremtiden også.» Og hvis lokalbefolkningen sammen med fagmyndighetene ikke klarer å forvalte elva godt nok, sier hun, «så er det verst for villaksen, Gaula og Gauldalen». Utmarka har alltid vært viktig for folk i omkringliggende lokalsamfunn. Tradisjonelt har utmarka i stor grad blitt brukt og forvaltet ut fra lokale skikker og praksiser, og som sitatene fra Gauldalsposten ovenfor illustrerer, har den lokale bruken og forvaltningen av disse områdene vært tett sammenkoblet, og dermed gått hånd i hånd (Flø & Flemsæter, 2021). Som en konsekvens er de sosiale og kulturelle relasjonene i mange lokalsamfunn nært knyttet til utmarka, både gjennom materielle praksiser og immaterielle bånd mellom den menneskelige og den ikke-menneskelige naturen. Utmarksbruken er imidlertid i rask endring. Nye bruks- og interessegrupper på regionalt, nasjonalt og til og med globalt nivå får stadig større interesser i utmarka, samtidig som den lokale bruken også endrer seg (Flemsæter & Flø, 2021). Både bruk og forvaltning av utmarka blir dermed i økende grad frakoblet lokalsamfunnet. Dette medfører at de sosiale og kulturelle båndene mellom lokalbefolkning og den omkringliggende utmarka, som er dannet og formet gjennom bruk og forvaltning over lang tid, utfordres. Samtidig blir tilliten mellom lokalbefolkningen og myndigheter satt på prøve. Men som sitatet fra Gaula også viser, så er en god forvaltning av naturressursene avhengig av et lokalsamfunn som tar ansvar og som samarbeider godt med myndighetene.

For å bedre forstå forholdet mellom lokalbefolkning og myndigheter, og mellom lokalbefolkning og naturverdiene i utmarka, skal vi i denne artikkelen se nærmere på begrepet *sosiale sumeffekter*. Når vi snakker og leser om sumeffekter knyttet til utmarksforvaltning er det som regel økologiske eller miljømessige effekter av forvaltningen som menes (Blakley & Russell, 2022; Skarbø et al., 2014). I denne artikkelen vil vi imidlertid sette fokus på at utmarksforvaltningen også har sosiale effekter. Nye strukturer av brukere og bruksområder i utmarka, med tilhørende lovverk, reguleringer, normer, forventninger og forvaltningspraksiser, kan gjennom mange mindre endringer og tiltak bygge opp et kumulativt press på eksisterende sosiale og kulturelle systemer.

I artikkelen undersøker vi hvordan sosiale sumeffekter fra *utmarksforvaltningen* kan legge press på tilliten mellom lokalsamfunn og myndigheter, men også på relasjonene mellom mennesker og naturmiljø. Videre diskuterer vi hvordan dette kan påvirke lokale, daglige forvaltningspraksiser med økologiske så vel som ytterligere sosiale og kulturelle konsekvenser. I et mer overordnet perspektiv diskuterer artikkelen dermed forholdet mellom sosial og økologisk bærekraft og argumenterer for at disse ikke kan sees uavhengig av hverandre. Naturforvaltning er kulturforvaltning.

Sosiale sumeffekter

Både i lovverket og litteraturen rundt sumeffekter er det et begrepsmessig mangfold; «samlet belastning», «samlede virkninger», «sumeffekter», «sumvirkninger», «synergieffekter» og «kumulative effekter» er benyttet om hverandre, med litt varierende definisjoner (Blakley & Russell, 2022; May et al., 2010; Skarbø et al., 2014). Vi lener oss på Franks mfl. (2011), som definerer kumulative effekter som resultatet fra aggregeringen og samspillet av effekter på et mottakermiljø, og som videre fastslår at disse effektene kan oppleves av et lokalsamfunn, en økonomi eller et naturmiljø. Det å vurdere den samlede belastningen av et inngrep omfatter summen av både nåværende og fremtidig ventet påvirkning. Selv om tilleggsbelastningen av det nye inngrepet er liten, kan det være problematisk fordi man nærmer seg en kritisk grense for miljøbelastningen (Backer, 2009). I praksis har det vist seg svært vanskelig å vurdere sumeffekter, siden det lenge har vært uklart knyttet til begrepet, eller begrepenes, praktisering og omfang (Blakley & Russell, 2022; Masden et al., 2010; Skarbø et al., 2014). Vi vil hevde at en del av denne uklarheten bunner i at begrepet sumeffekter er relativt lite utviklet teoretisk; i dag framstår det i stor grad som et teknisk begrep konsentrert rundt hvordan menneskelige inngrep påvirker naturverdier. Dette perspektivet gjenspeiles i det meste av forskningen på temaet (Blakley & Russell, 2022; Skarbø et al., 2014), og det er også dette som ligger til grunn for hvordan sumeffekter behandles i naturmangfoldloven (KLD, 2009; Skarbø et al., 2014).

Mesteparten av norsk utmark er etter plan- og bygningsloven (PBL) definert som LNFR-områder, en kategori som omfatter områder for landbruk, natur, friluftsliv og reindrift. I disse områdene skal kommunen samordne en rekke sektorlover og samtidig drive strategisk planlegging for å fremme en «bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner» (PBL §1). Ikrafttredelsen av naturmangfoldloven (NML) i 2009 ga økt fokus på begrepet «samlet belastning» i disse områdene, gjennom lovens § 10 (økosystemtilnærming og samlet belastning): «*En påvirkning av et økosystem skal vurderes ut fra den samlede belastning som økosystemet er eller vil bli utsatt for*». Utredninger av samlet belastning gjøres fortrinnsvis i forbindelse med konsekvensutredninger (KU), og utbyggers utredningsplikt etter plan- og bygningsloven av enkeltprosjekters påvirkning på naturtyper og naturverdier (Skarbø et al., 2014). Forskrift om konsekvensutredninger slår fast at «*samlede virkninger av planen eller tiltaket sett i lys av allerede gjennomførte, vedtatte eller godkjente planer eller tiltak i influensområdet skal også vurderes*». Det må likevel nevnes at KU-forskriftens §1 fastslår at «*Formålet med forskriften er å sikre at hensynet til miljø og samfunn blir tatt i betraktning under forberedelsen av planer og tiltak, og når det tas stilling til om og på hvilke vilkår planer eller tiltak kan gjennomføres*». Lignende formulering om konsekvenser for miljø og samfunn finner vi også i forskriftens §18 om overordnede planer, så som kommuneplanens arealdel. Altså skal konsekvenser for både natur og samfunn utredes i forkant av planer og tiltak.

Selv om det er naturmiljøet som har stått i sentrum for forskningen på sumeffekter så har det vært en økende interesse for å rette blikket mot *sosiale* sumeffekter (Arnold et al., 2022; Franks et al., 2011). Begrepet sosiale sumeffekter brukes for å beskrive hvordan sosiale, kulturelle, økonomiske eller helsemessige forhold blir påvirket og gradvis endret gjennom mange ulike inngrep eller beslutningsprosesser (Franks et al., 2011). Denne todelingen er viktig; både inngrep, men også selve prosessene, kan påvirke og endre sosiale forhold. Likevel handler eksisterende forskning på sosiale sumeffekter i likhet med forskning rundt økologiske sumeffekter ofte om å utvikle indikatorer, modellere og måle effekten av inngrep eller tiltak. Mye av forskningen preges altså av forsøk på å operasjonalisere og kvantitativt måle sosiale sumvirkninger (Arnold et al., 2022; Mitchell & Parkins, 2011; Weber et al., 2012). Den økende bevisstheten rundt det beslektede begrepet sosial bærekraft har i norsk sammenheng særlig vært knyttet til folkehelse (Hofstad, 2021) og steds- og boligutvikling, som Kommunal- og Moderniseringsdepartementets nylig utgitte "Utredning om sosial bærekraft og planbestemmelser om boligsammensetning" (Asphjell et al., 2022), som fokuserer på boligpolitikk. SSBs presenterer også årlig nøkkeltall om utviklingen i befolkningens levekår, kalt sosiale indikatorer, som ofte brukes i analyser av sosial bærekraft.

Både internasjonalt og her til lands har sumeffekter særlig kommet på dagsorden i forbindelse med urfolk sine rettigheter og deres bruk av landskapet (Booth & Skelton, 2011; Hovelsrud et al., 2021; Riseth et al., 2021). Som både Riseth mfl. (2021) og Hovelsrud mfl. (2021) viser til så kan samisk reindrift i ett og samme område være under press fra hyttebygging, gruvedrift, vindkraftutbygging og klimaendringer, noe som skaper en samlet belastning som ikke bare truer naturgrunnlaget for reindriften, men også den samiske kulturen. Dette fokuset på samspillet mellom samisk kultur og naturgrunnlaget har bidratt til å sette fokus på de sosiale sumeffektene ved naturforvaltningen, noe som foreløpig har vært lite fremme i konsekvensutredninger i utmarka. Vi vil hevde at mye av grunnen til dette er en grunnleggende binær oppdeling i de separate kategoriene «natur» og «kultur» i vår forståelse av verden.

Oppsummert vil vi derfor hevde at i Norge følger økologisk og sosial bærekraft to ulike spor. Sosial bærekraft som tema i norsk politikk og forvaltning er forbeholdt bebygde områder, og i veldig liten grad forholdet mellom mennesker og natur, mens sumeffekter er forbeholdt naturforvaltningen og spørsmål knyttet til økologisk bærekraft. Når det gjelder sosiale sumeffekter og bærekraft mener vi det mangler på et helhetlig syn der miljø og samfunn sees i sammenheng.

Relasjonelle tilnærminger til forholdet menneske-natur

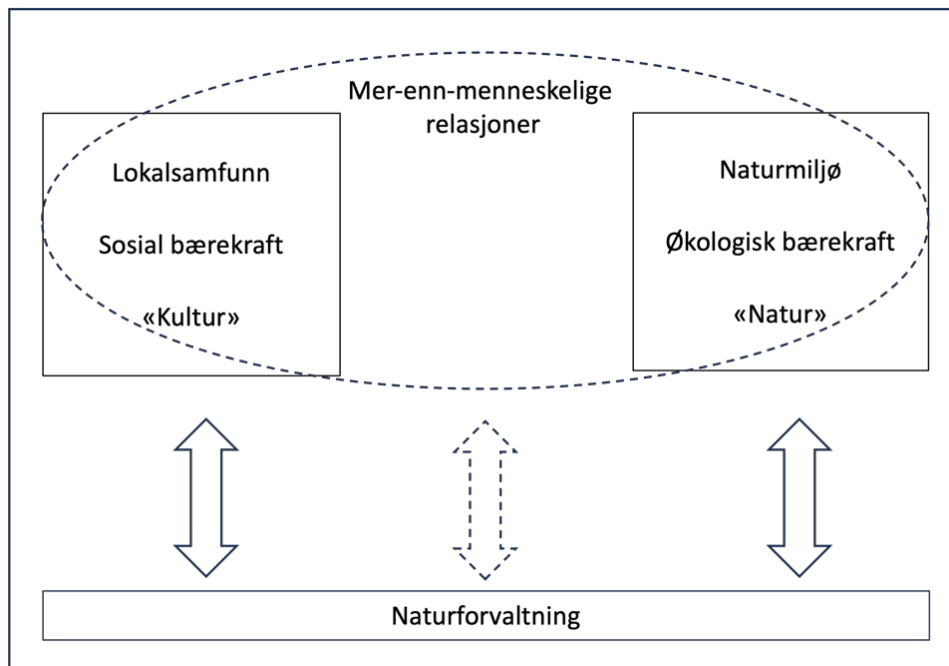
En grunnleggende tanke for natur- og miljøvernet er at vi må søke å beskytte naturmiljøets egenverdi ved å endre menneskelig aktivitet gjennom regulering av bruk og vern. Dette er ofte på den andre siden kombinert med at vi skal beskytte naturverdiene som «grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur helse og trivsel, nå og i fremtiden», slik det er formulert i Naturmangfoldloven (KLD, 2009).

Denne kombinasjonen av naturens egenverdi og naturen som ressurs for mennesker er også gjenspeilet i det som ligger til grunn for FN sine bærekraftsmål, der økologisk, sosial og økonomisk bærekraft utgjør tre dimensjoner i bærekraftbegrepet. Bildet av både mennesket som forårsaker skade på «naturen», og «naturen» som ressurs for «mennesket», bygger på det etablerte perspektivet om en natur/kultur-dualisme. Den binære oppdelingen mellom den «naturlige verden» og den «kulturelle verden» har gjennomsyret og formet forskning og politikk i vestlige samfunn i århundrer. Disipliner og forskningstradisjoner har tilhørt, og tilhører fremdeles, enten den ene eller den andre, til tross for forsøk på å krysse dette skillet gjennom tverrfaglighet. Likevel tar en slik tverrfaglig natur/kultur-tilnærming fortsatt for gitt at det finnes en grense som må krysses. Til dette argumenterer Tim Ingold (2005, s. 508) at «ingen har ennå krysset grensen fra natur til samfunn, eller vice versa, og ingen vil noen gang gjøre det. Det er ingen slik grense å krysse.»

Som et alternativ til denne binære oppdelingen i natur og kultur, har et framvoksende teoretisk fokus på *relasjonalt* bidratt til å kaste lys over hvordan steder blir til gjennom sammenkastethet – altså gjennom å være et krysningspunkt for mange ulike romlige prosesser (Massey, 1994; 2005). Dette åpner opp et spennende konseptuelt landskap der verden forstås som det pågående resultatet av utallige sammenfiltringer av elementer og prosesser som spenner over den antatte todelingen mellom natur og kultur (Harrison et al., 2008; Jones, 2009). Prosessene man da snakker om kan være lokale eller globale, «sosiale» eller «naturlige», med ulik rytme og flyt (Jones, 2009). Alle de ulike prosessene, inkludert biologiske og økologiske prosesser, bringer sin egen mening og kraft til steder, og danner dermed grunnlaget for hverdagspraksisene til mennesker så vel som dyr (Jones, 2009). Dette innebærer at man antar at det menneskelige og det ikke-menneskelige utvikles i et tett samspill, og at menneske og natur dermed ikke så lett kan ses på og forklares hver for seg, men heller som hybride, mer-enn-menneskelige (*more-than-human*) relasjoner (Whatmore, 2002; 2006).

Ikke minst i studier av det rurale har dette relasjonelle perspektivet på kultur/natur vært fremhevet som viktig (Jones, 2006; Murdoch, 2003). Jonathan Murdoch (2003) hevder at rurale lokalsamfunn består av en materiell kompleksitet som selv ikke de mest nyanserte sosiale kategoriene klarer å fange opp. Flere forskere har påpekt viktigheten av å forstå denne sammenfiltringen når det gjelder forvaltning av arealer og naturressurser, også i den norske utmarka. Brown med flere (Brown et al., 2019; Flemsæter & Brown, 2021) har studert hvordan formelle og uformelle rettigheter har vært skapt i et samspill mellom mennesker og beitedyr i den norske utmarka, mens Granås (2015) har argumentert for at i lokalsamfunn i og rundt den norske utmarka er naturen forstått og praktisert basert på et mangfold av sammenkastede teknologiske, sosiale, biologiske og kulturelle prosesser.

I denne artikkelen vil vi sette fokus på disse relasjonene med tanke på sosiale sumeffekter av utmarksforvaltningen. Som vi skal se, så preges vårt datamateriale av et utall hybride samspill og sammenfiltringer. Sentralt i artikkelen er derfor påstanden om at et hvert tiltak innen naturforvaltningen påvirker disse mer-enn-menneskelige relasjonene, og at dette igjen har konsekvenser for forvaltningen.



Figur 1: Konseptuell modell for sosiale sumeffekter i utmarka

I denne artikkelen argumenterer vi for nødvendigheten av å videreutvikle den teoretiske forståelsen av begrepet sosiale sumeffekter, og å utvikle forståelser som overskrider dualismen mellom kultur og natur. Dette vil vi gjøre gjennom å sette fokus på relasjonene mellom lokalsamfunn og naturmiljø¹, og på hvordan naturforvaltningen gjennom ulike tiltak og prosesser påvirker disse relasjonene, noe som igjen får konsekvenser for forvaltningen. I Figur 1 representerer derfor de heltrukne linjene hvordan sumeffekter som regel blir forstått og behandlet i forskning og forvaltning. De stiplede linjene representerer henholdsvis de mer-enn-menneskelige relasjonene og de gjensidige relasjonene mellom naturforvaltningen og de mer-enn-menneskelige relasjonene. I denne artikkelen er vi særlig interesserte i de stiplede delene av denne figuren; altså hvordan sumeffektene av forvaltningsprosesser, -inngrep og -avgjørelser virker inn på spillet mellom lokalsamfunnet og naturmiljøet, og hvordan dette i sin tur virker tilbake på naturforvaltningen.

En casestudie av Nordfjella-regionen

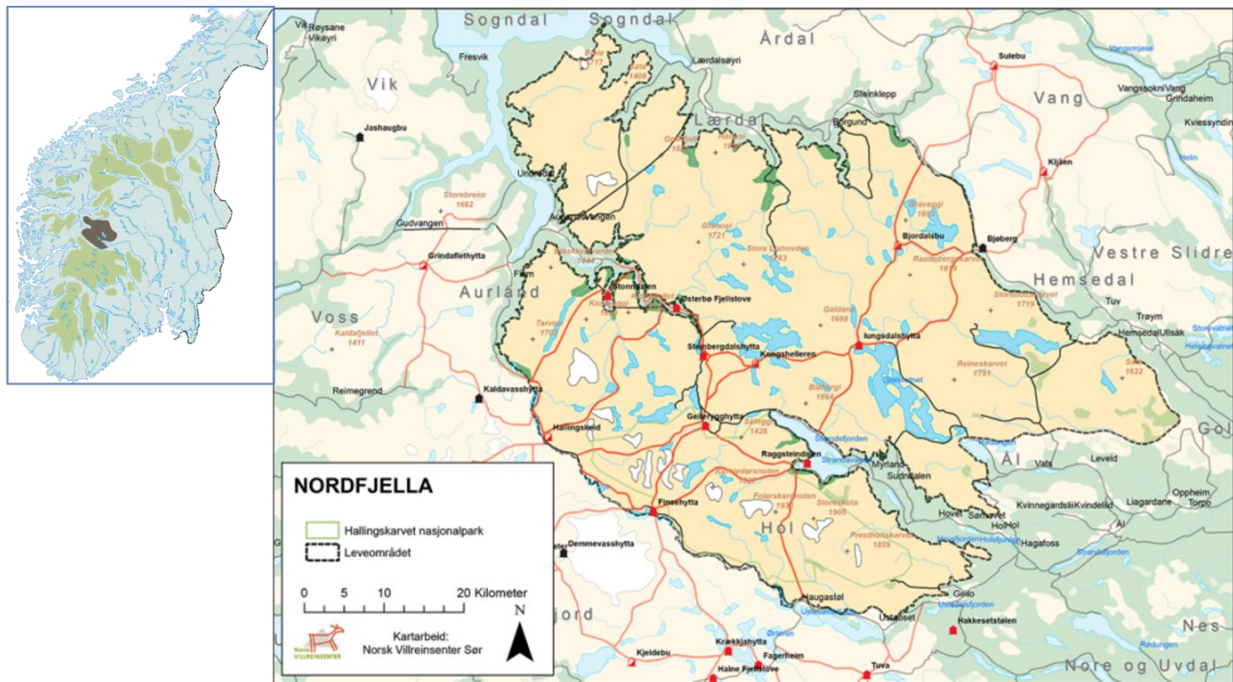
Og her i Lærdal så er vi jo litt heldige kan du si i hermetegn da, det er to nomadiske arter som, som Norge har ansvar for, og det er villaksen og villrein. Vi har begge, begge artene har vi her i Lærdal. Begge artene har vi hatt sykdom på. Og vi ser jo (...) på elva, nå ble jo den friskmeldt igjen i fjor, eller to år siden er det vel, hva det har gjort med de som, med de som kunne dette å fiske laks og sånt (A15).

Artikkelen er basert på en casestudie av Nordfjella-regionen (figur 2), som ett av tre studieområder i prosjektet Utmark i endring: Mellom tradisjonelt landbruk, moderne konsum og grønn industrialisering. Vi har sett særlig på Lærdal kommune, hvor det i nyere tid er gjennomført to omfattende forvaltningstiltak på henholdsvis villaks og villrein. For det første gjennomgikk Lærdalselva i perioden 1997-2018 behandling med både rotenon og surt aluminium mot parasitten *Gyrodactylus salaris* (gyro). Elva var da stengt for fiske i lange perioder med store konsekvenser lokalt, både for fisketurismen som drives av mange grunneiere og for de enkelte fiskerne. Selv om behandlingen har fjernet gyro, er helsetilstanden til villaksen både her og andre steder i landet sterkt negativt påvirket av oppdrett av laks som foregår i ute fjordene, blant annet gjennom genetisk innblanding og spredning av

¹ I denne artikkelen bruker vi «naturmiljø» for den materielle, ikke-menneskelige naturen, som gjerne i dagligtalen og i mange fagkretser bare blir omtalt som «naturen»

lakselus. Lærdalsvassdraget er i tillegg regulert for kraftproduksjon. Selve kraftutbyggingen har foregått ovenfor det øverste punktet laksen går til, men laksen og laksefisket er avhengig av at vannstanden i elva er forutsigbar.

I 2016 ble det påvist flere tilfeller av den svært alvorlige skrantesyken (Chronic Wasting Disease – CWD) i villreinstammen i Nordfjella. Dette ble fra sentralt og vitenskapelig hold betraktet som så alvorlig at det ble besluttet å gjennomføre nedskyting av hele villreinstammen i 2017-2018, blant annet for å hindre at sykdommen spredte seg til andre villreinområder. Lokale jegere har hatt en sentral rolle i perioden før, under og etter nedskytingen i form av både registreringer og den faktiske nedskytingen, men det var lokalt stor motstand mot beslutningen om nedskyting.



Figur 2: Nordfjella villreinområde, med Lærdal i nord. Kilde: Norsk villreinsenter (www.villrein.no)

Både villaks og villrein er arter som betyr mye både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Dette er to utmarksressurser som er og har vært gjenstand for mange store og små forvaltningstiltak og grunnlag for lokale praksiser som jakt, fiske og friluftsliv. Lokalbefolkningen har i uminnelige tider jaktet villrein og fisket laks, og selv om mye annen utmarksbruk har endret seg så har jakta og fisket bestått som praksiser og identitetsbærere. Det som også er interessant er at bestandsforvaltningen av begge disse artene gjøres i et tett samarbeid mellom myndigheter og jegere/fiskere. Lokale grunneiere, jegere og fiskere bidrar for det første til forvaltningen gjennom å ta ut de kvotene som er tildelt de ulike jakt- og fiskevaldene, men de bidrar også aktivt i tellinger, registreringer og særskilte forvaltningstiltak. Bestandsforvaltningen av villaks og villrein har altså i lang tid vært basert på, og avhengig av, et tett samarbeid mellom myndigheter og lokalbefolkning.

Vi gjennomførte to runder med feltarbeid, i 2020 og 2021. Det første feltarbeidet konsentrerte seg om utmarksforvaltning, villrein og CWD og varte i fire dager. I disse dagene reiste vi rundt i alle kommunene rundt fjellområdet; Hol, Hemsedal, Lærdal, Aurland, Ål og Ulvik. På forhånd hadde vi gjennom dokumentanalyser og søk på nøkkelordene CWD, skrantesyke, skrantesjuke og Chronic Wasting Disease i lokale, regionale og nasjonale aviser funnet fram til flere sentrale aktører i CWD-debatten. I tillegg supplerte vi med andre grupper sentrale for utmarksforvaltningen i Nordfjella. Det andre feltarbeidet sprang ut av at vi innså at utmarksforvaltningen i Nordfjella har konsekvenser langt utenfor fjellområdet; Nordfjella er svært preget av vannkraftutbygginger, og dette er en utfordring for villreinens trekkruter. Konsekvensene er imidlertid også store nedstrøms, i Lærdalselva. Vi tilbragte derfor tre dager i Lærdal, hvor vi fokuserte på villaks og gyro. Intervjuene fant sted i dagene rundt 1. juni, når laksefisket vanligvis åpner, for å kunne oppleve laksefisket. Sent på våren avlyste imidlertid Miljødirektoratet fisket på grunn av lav laksebestand. Feltarbeidet ble derfor gjennomført under det vi kan kalle «laksefiskets fravær». I en tid da mange gårder vanligvis har besøk av fiskere, biler står parkert langs elva og

lokalbefolkningen legger til rette for og tjener penger på fiskerne, dro vi fra gård til gård for å gjøre intervjuer. På den måten fikk intervjuene en spesiell ramme: Vi var på gårdene i fiskernes fravær. Informantene ble valgt ut som en miks av informasjonsbasert utvelgelse og snøballmetoden. Ut over dette hadde vi en rekke uformelle samtaler med ulike folk vi møtte, særlig i form av at flere familiemedlemmer gikk inn og ut av intervjusituasjonen, fordi de fleste intervjuene ble gjort hjemme hos informantene.

Det ble til sammen gjennomført 30 dybdeintervjuer. 22 informanter, fordelt på jegere, grunneiere, politikere, representanter for viltforvaltning, ulike interesseorganisasjoner og næringsliv var bosatt i kommuner rundt Nordfjella fjellområde, mens 8 informanter representerte forskning eller administrasjon på nasjonalt nivå. Alle intervjuene ble foretatt av to forskere, hvor en intervjuet og en noterte stikkord og supplerte intervjueren. Intervjuguiden hadde åpne spørsmål om informanten og hens tanker om utmarksforvaltningen noe som ga stort spillerom for å forfølge temaer informanten var opptatt av. Alle intervjuene ble tatt opp og siden transkribert. Transkripsjonene ble deretter kodet med hjelp av programvare for behandling av kvalitative data, der vi fulgte stegvis deduktiv-induktiv (SDI) metode (Tjora, 2021). Sentralt i SDI-modellens induktive koding er en nær forankring i empiriske data, ofte ved å bruke termer som finnes i datamaterialet; såkalte 'iboende termer' i det som kalles 'in vivo'-koding. Kodene ble deretter gruppert i tematiske kategorier. Målet med denne SDI-metodikken er å utvikle temaer og konsepter som legger grunnlaget for ny teori, og i vårt tilfelle har dette resultert i denne artikkelens ambisjon om å utvide det teoretiske bakkeppet for begrepet sosiale sumeffekter, gjennom å fokusere på alle relasjonene som sto så tydelig fram i datamaterialet.

Destabilisering av relasjonene mellom lokalsamfunn og naturmiljø

Det meste av den empiriske forskningen på sumeffekter handler om *enten* økologiske effekter *eller* effekter på sosiale og kulturelle forhold. I våre analyser av det empiriske materialet fra Nordfjella er det imidlertid et mer uensartet tema som står tydelig frem, og det er det tette og sammenfløyte avhengighetsforholdet mellom naturmiljøet på den ene siden og de sosiale og kulturelle systemene i lokalsamfunnene på den andre. I det følgende skal vi presentere fire kategorier der det empiriske materialet viser hvordan de økologiske og de sosiale effektene, og dermed også sumeffektene, virker sammen i et intrikat samspill: *rettigheter og ansvar; næring, bruk og vern; overføring av kunnskap og verdier mellom generasjoner; og samarbeid og tillit mellom aktører.*

Rettigheter og ansvar

Utmarksressursene har i vårt studieområde, i likhet med så mange andre steder i Norge, tradisjonelt hatt stor betydning. Men i takt med at landbruket har endret seg og fått en mindre sentral sosial og kulturell rolle i bygdene, så har også lokalbefolkningens forhold til utmarka endret seg. Det er generelt færre som engasjerer seg i utmarksforvaltningen lokalt. De som faktisk tar aktiv del i utmarksbruk- og forvaltning føler derfor ikke bare på presset fra det de oppfatter som en stadig mer sentralisert naturforvaltning, men også på at de er færre lokalt som engasjerer seg og at presset på de som gjør det dermed blir større. Men selv om mange har lagt ned gårdsbruk og stølsdrift, så har fortsatt jakt og fiske stor verdi:

grunneierne de var jo veldig opptatt av utmarka si så lenge de drev stølsdrift, så lenge de hadde sine dyr på beite. Og alle var avhengige av at det skulle fungere. Men det forandret seg nok når stølsdriften ble nedlagt, da var jakten, fisket som talte. (A13)

Noe som står veldig klart frem i datamaterialet vårt er hvordan store deler av lokalbefolkningen ikke bare har og verdsetter rettigheter til å jakt og fiske, men at de også opplever et stort ansvar for å ta vare på og forvalte henholdsvis villaksen og villreinen. Samtidig opplever flere at andre aktører ikke forstår eller er klar over dette ansvaret som mange føler på lokalt og som de agerer ut fra. Rettighetene til jakt og fiske hviler ikke bare på en uformell aktsomhet i utøvelsen av disse rettighetene, men også på et formelt ansvar for å både skaffe

beslutningsgrunnlag og så følge opp beslutninger gjort av miljømyndighetene gjennom å oppfylle kvotene som er fastsatte og rapportere på dette.

Dette samspillet mellom lokalbefolkning og myndigheter krever en stor grad av samarbeid og gjensidig forståelse og respekt, men flere informanter i lokalsamfunnene hevder at forståelsen for rollen de har i dette samspillet over tid har blitt dårligere og dårligere: *De sier vi har ikke eierskap til fisken eller viltet, vi har bare rett til å fiske og jakte, men hvem er det da som skal forvalte den? (A2).* Flere føler altså på en økende resignasjon som følge av at de opplever at andre aktører er av den oppfatning at de lokale først og fremst er opptatt av rettighetene sine, rekreasjonen og næringsinntektene. Dette har skjedd gradvis over tid, men i Lærdal er dette også knyttet til statlig ledede beslutningsprosesser knyttet til forvaltning av gyro og CWD. Man føler lokalt at staten har overstyrt dem i både kjemikaliebehandlingen av Lærdalselva og i utskytingen av rein i Nordfjella sone 2. Dette har ført til at flere føler seg mer fremmedgjort, noe som igjen har ført med seg svekket interesse og ansvarfølelse: *Jeg har ikke jaktet rein heller siden (...). Jeg har jo hatt tilbud om å jakte i vest på sone 1 da, men jeg vil ikke» (A3).* Dersom flere og flere lokale jegere og fiskere mister interessen og gradvis slutter å engasjere seg så vil dette ha betydelige konsekvenser, ikke bare for den enkelte og for lokalbefolkningen, men også for forvaltningen av naturverdiene som er avhengig av et godt samspill mellom de ulike aktørene. Da er det viktig at verken unge og eldre i lokalsamfunnene som har kjent på et ansvar og vært forkjempere for viktige elementer i økosystemet mister ansvarfølelsen, eller «piffen»:

Jeg er for så vidt en usedvanlig ung villreinforkjemper, for de er stort sett gamle de også. Selv om det er noen på min alder også. Det er det at du blir så tappet og lei at du mister litt piffen etter hvert, som jeg selv har gjort (A14).

Dersom lokalbefolkningens tillit til myndighetene faller ytterligere gjennom stadig flere små og store beslutninger og tiltak som de selv ikke har eierskap til, så mener flere av informantene at også den lokale ansvarfølelsen vil falle, og dermed at ikke bare de sosiale og kulturelle forholdene i bygdesamfunnene er skadelidende, men også selve naturmiljøet:

... det verste som kan skje med Lærdalselva, vi har jo hatt gyro i 20 år, er at vi nå ikke får fisket laks og sånt, sånn som de nå har bestemt, fordi at ... og det er ikke fordi at vi skal ta opp så jævlige mye laks, fordi at den setter vi stort sett ut igjen og det er ikke ... men hvis interessen rundt elven detter, det er det verste som kan skje elven nå. (A20)

Næring, bruk og vern

Helt sentralt i informantenes argumentasjon rundt ansvaret som mange lokale fiskere og jegere føler på er prinsippet om vern gjennom bruk: *vi må kunne bruke det, for da tar vi vare på det (A20).* At lokalbefolkningen kan bruke og utnytte utmarksressursene som en del av det å bo i disse bygdene er en forutsetning for at en også tar på seg ansvaret det er å forvalte ressursene:

Ja. Fordi jeg er helt sikker på det at utmarksressurser må vernes gjennom bruk. [Ier] Altså det er bruken som gjør at du (...) At du tar vare på det og verner det på en ... og du kan ikke låse det på et årstall. Akkurat som nå, nå låser de musealt, på en måte. Og det de trekker fram som gode eksempler, det er ting som har gått ned i graven for hundre år siden, de står akkurat sånn at du tenker: «Å, gud, så flott.» Men det er ikke noen som kan leve her, det går ikke an å leve av sånt. Det blir turstier og museum det. Så vi må bruke og utvikle det, og vi må verne det på den måten. (A20)

Som også vignetten til denne artikkelen viste, så er det å drive med turistnæring en sentral del av bestandsforvaltningen. Fisketurisme har lenge vært en del av forvaltningen av villaks, og salg av jaktretter og andre produkter i forbindelse med dette har også blitt en økende del av villreinforvaltningen. Det er med andre ord ikke bare lokale fiskere og jegere som er i aksjon rundt bruken og forvaltningen av utmarksressursene, men også mange tilreisende. Laksen og reinen står i sentrum for disse relasjonene som binder de ulike gruppene sammen. Kvotene blir forvaltet lokalt, gjennom et samarbeid mellom lokale rettighetshavere, gjerne i form av ulike

grunneiersamarbeid, og myndigheter. Når det gjelder villaks så er det mange grunneiere som gjør sin del av forvaltningsansvaret gjennom å drive fisketurisme.

En rekke av rettighetshaverne vi har snakket med som driver med fisketurisme uttrykker frustrasjon fordi de oppfatter at andre aktører, inkludert sentrale myndigheter, i stadig mindre grad har forståelse for at næringsvirksomheten faktisk er en del av forvaltningen. Tvert imot oppfatter en del næringsdrivende at de blir tillagt ensidige økonomiske motiver i dialog med andre aktører. Flere informanter som driver med næring basert på laksefiske peker på hvordan en rekke forvaltningstiltak ikke blir godt nok koordinert med de som driver næring. De uttrykker at summen av mange i seg selv små beslutninger påvirker gleden, interessen og ansvarsfølelsen til de næringsdrivende. Alle er klare på at det selvsagt er et økonomisk motiv som ligger til grunn for næringsvirksomheten:

Ja, fisket fører til at det blir aktivitet, og vi passer på, og da har du også et økonomisk insitament til å bruke mye energi. Fordi at det er klart at vi er ikke så jævlige rike her vi bor, så vi kan ikke bruke veldig mye tid og ressurser på noe som aldri gir avkastning. Men er det en avkastning i det, så vil interessen være mye høyere (A20)

Men så er det også nettopp næringsaspektet som gjør at man gjerne legger ned en ekstra innsats i skjøtselen av landskapet og guiding og kunnskapsoverføring til turistene. Det ene er å passe på at fisket holder seg innenfor de tildelte kvotene, men det andre er arbeid og aktiviteter som er mindre synlige:

mye [tid går med] til, kan du si tilrettelegging av elven med opp, opprensning etter flommer for eksempel og ja, stell, slå kanter, plukke ned, ja sage ned tre og eventuelt. Men så har, jeg liker godt å følge opp fiskerne for eksempel, og er det nye fiskere så har jeg en liten sånn guiding, tips og triks og litt sånn. (A4)

Så forutsatt at forvaltningen er avhengig av at lokalsamfunnene tar sin del av ansvaret for å forvalte naturverdiene, og med erkjennelsen av at mye av dette arbeidet gjøres gjennom å drive næring basert på disse ressursene, så er det helt avgjørende at også myndighetene legger til rette for et godt samarbeid med lokale aktører som driver med naturbaserte turisme. Det skjer ifølge flere informanter i mindre og mindre grad, noe som tærer på både samarbeidsvilje og ansvarsfølelsen hos turistvertene:

folk [har] planlagt ferien sin, og vi har [planlagt] under de forutsetningene som har ligget (...) vi begynner før jul med å si at: «Nå må vi kunne sette neste års fiskeregler, hvordan de blir. Hva blir utstyrsbruken? Hva er det vi får lov til? Hva er det vi ikke får lov til?» Ikke sant. Og det trekker ut i det vide og det brede og det lange, de har null forståelse for det at dette er en næring, vi må ... og fiskerne våre, de maser på: «Får vi ...? Hva sier statsforvalteren? Hva sier Miljødirektoratet? Blir det åpning? Blir det stengt?» Og så plutselig så bare langt ut i mars, april, mai, (...) «Nei, vi stenger ...» Da har jo allerede folk booket seg inn og planlagt ferien ut fra ... så null respekt for sånne ting. (...) Vi tenker på laksen. (A20)

Flere hevder at det har blitt vanskeligere med årene å drive med fisketurisme. En ung mann med odell på en av de største laksegårdene i Lærdal er usikker på om han vil videreføre arven, delvis på grunn av gyro, men også fordi han opplever den sentrale forvaltningen som uforutsigbar og lite opptatt av å gi fisketurismen stabile vilkår: *Jeg har lyst til å leve av gården egentlig som småskala gårdsturismebedrift, men jeg har ... tør ikke å basere meg på laksefiske, nei, for de 25 siste årene tilsier at det er risky business (A2)*. Dels opplever han også at gyro og forvaltningen av elva har ført til at han ikke har de samme relasjonene til elva og laksen som hans far har hatt: *Jeg var elleve år når gyroen kom, og har vokst opp uten at elven har vært ... altså etter jeg var elleve så har ikke elven vært der i samme grad som for pappa (A2)*.

Overføring av kunnskap og verdier mellom generasjoner

Mange av ungdommene som nå begynner å bli voksne og potensielle fiskere eller næringsdrivende langs Lærdalsevla har vokst opp uten laks i elva og dermed uten å bli opplært i eller sosialisert inn i laksefisket og skjøtselen. De har ikke utviklet relasjoner til laksen. På samme måte har ungdom i bygdene rundt Nordfjella nå i flere år levd med helt spesielle tilstander rundt villreinen og nedskytingen av Nordfjella-stammen i 2017-18.

Dette bekymrer mange, og derfor er et aspekt som vi vil dra frem fra datamaterialet vårt hvor opptatt mange av informantene vi snakket med var av viktigheten av å overføre kunnskap og verdier til neste generasjon: *Altså ungdommen som har vokst opp her i Lærdal siste 20 årene de har jo ikke noe forhold til, til laksen, og ikke kan de fiske (A15)*. For det første handler bekymringen om den konkrete kunnskapen som enkeltpersoner har og har hatt i fortid, nåtid og fremtid om villaks og villrein, og forvaltningen av den. For det andre handler det om en bekymring for at utnyttelse og forvaltning av disse artene ikke lengre får den samme sentrale rollen i det sosiale og kulturelle livet i lokalsamfunnet. Og det var tydelig at for informantene var dette noe som går hånd i hånd, og dermed at manglende overføring av kunnskap og verdier mellom generasjoner har sosiale så vel som økologiske konsekvenser.

En av informantene som driver med fisketurisme snakket om at det var betydelige økonomiske konsekvenser av at laksen var helt borte i en tiårsperiode, men det var andre konsekvenser vedkommende var vel så opptatt av:

Det er klart det hadde stor betydning økonomisk, men det hadde også betydning rent kulturelt, for det gikk plutselig opp for meg at mine unger har ikke hatt det der i blodet. De vokste opp når det ikke var fiskere her. I hvert fall sånn at de kunne delta. (A19)

Igjen ser vi hvordan naturressursforvaltning og sosiokulturelle forhold eksisterer i et intrikat avhengighetsforhold i disse lokalsamfunnene. Å skille det sosiale og kulturelle fra naturen er like vanskelig som å skille naturen fra det sosiale og kulturelle. For på den ene siden ser vi hvordan lokalsamfunnene lever med naturen:

...hvis det ikke hadde vært for jakt og sånt, så hadde ... kunne en bodd hvor det skulle være. Men det er en ressurs vi har mye av kan du si. Og så veldig ... ja, og så er det sosialt, og så er det kjekt, og så lager vi ... ja, så lager vi mat av det. Det er ... og det er også å more oss, vi driver på ... ja, styrer på, med pølser, og [ler] sånne ting. (A20)

På den andre siden er naturforvaltningen avhengig av lokalsamfunnene og grunneierne for å forvalte både villaksen og villreinen.

Samarbeid og tillit mellom aktører

Forvaltningen av både villaks og villrein har i lang tid vært utført i en samforvaltning mellom ulike aktører på ulike nivå. På lokalt nivå har relasjonene mellom laks og rein og folk vært avgjørende, men også forholdet mellom folk. Mens formelle beslutninger blir tatt av myndighetene skjer mye av den praktiske utøvelsen av beslutningene lokalt. For at dette skal fungere godt må det være god dialog og tillit mellom aktørene i denne forvaltningskjeden. I følge flere av de vi har snakket med er denne dialogen nå svekket i takt med at flere prosesser og beslutninger har blitt flyttet fra et lokalt forvaltningsnivå til sentralt nivå. Dette mener mange er problematisk, med helt praktiske konsekvenser, som for eksempel å ta en kjapp telefon når det er noe en lurer på: *Og du vet at, når da du vet hvem som sitter i andre enden på telefonen så er det aldri vanskelig å ta en telefon og, og lufte, lufte problemet, i det (A5)*. En slik uformell kommunikasjon og løpende utveksling av erfaringer og kunnskap kan være viktig del av forvaltningsprosessen, i alle fall ifølge en av informantene: *Jeg mener at en må høre i alle fall ganske nøye etter folk som er mye i utmark og, og lever litt av utmark før du fatter vedtak på veldig høyt nivå, slik som det ble gjort når det gjaldt rein her (A3)*.

Dersom man tar for gitt at en slik løpende kommunikasjon mellom aktører i forvaltningsskjeden er viktig, så er det også viktig å merke seg at slik som forvaltningssystemet er bygd opp med involvering av lokale jegere så kan det å øke den opplevde avstanden mellom beslutningstakere og lokalbefolkning ha betydelige konsekvenser. Det er nok flere som kunne sagt som denne informanten at; *jeg liker bedre å snakke med de som jeg kjenner her nede på landbruks, eller i kommunenivå (A3)*. Hva man «liker» eller «ikke liker» kan man jo gjerne tenke er av mindre betydning når det er snakk om å forvalte viktige arter som villaks og villrein, men hvis man legger til grunn at uformelle erfarings- og kunnskapsutvekslinger mellom aktører er viktige, så kan nettopp det å legge opp til mest mulig friksjonsfri uformell kommunikasjon være viktig. Da er kanskje ikke det beste midlet det å arrangere folkemøter der representanter for «oslokarene» kommer til bygda for å informere og mane til «lojalitet»:

Så nivået (tiltakene) er vi ikke uenige i, er mer uenigheter i makten til disse her Oslokarene. [ler] (...) Jeg synes at de ... ja, for de sitter for langt borte. Og så føler de det ... nei, nå, dette her ... nå blir det synsing.

Intervjuer: Når du sier: «Oslokarene», da mener du Miljø...

Direktoratet og Landbruksdire... disse direktoratfolkene. Fordi at jeg føler ... og så tenker jeg det at vi har politikerne våre, stortingspolitikere fra Sogn og Fjordane for eksempel, som vi har god kontakt med hele tiden og sånt, som snakker vår sak. (A20)

Men du kan si at en del av de som sitter i Direktoratet som ble nesten litt irriterte på folkemøte og så slo lissom i bordet og sa det at nå må dere skjønne det at dette her er det eneste som kan skje, at vi, det var ikke måten å gjøre det på. For da ble vi aggressive hele gjengen. (...)Vi måtte bare være lojale... (A3)

Et annet moment som trekkes frem av informantene når det gjelder samspeillet mellom ulike aktører er forholdet til henholdsvis oppdrettsnæringen og kraftprodusentene. Dette er næringer og aktører som i stor grad påvirker elva og laksen, og det er også næringer med stor økonomisk betydning regionalt og nasjonalt. Informantene mer enn hintar til at de økonomiske interessene til disse næringene i økende grad blir vektet høyere enn de lokale interessene, og at dette er mer fremtredende når utmarksforvaltningen i økende grad skjer sentralt. Når det gjelder oppdrettsnæringens rolle i elveforvaltningen sier en av informantene at:

Nå har vi altså et, et forslag som er på, eller var på høring nettopp nå, om å stenge for laksefiske, [på grunn av lavt] gytebestandsmål. (...) Og da er du kanskje litt tilbake til dette med tillit til forvaltning og alt dette her da, og i laksen sitt liv, altså fem år er kort, altså om vi har veldig store svingninger sant i bestand og det er mange påvirkningsfaktorer i, inne i bildet. (...) Men altså hvis det blir sånn at en nå stenger, stenger elva for laksefiske de kommende fem år, så har jo da, og årsaken, hovedårsaken er lusebestanden i fjorden. Og da sier jo på en måte styresmaktene at han tillater å videreføre oppdrettsnæringen (...) og så er det vi som må svi for den (...) nasjonale føringen eller forvaltningen. (A14)

På lignende måte kommenterer en annen informant de økonomiske interessene til kraftprodusentene, og at forvaltningen av laksen på mange måter er prisgitt hva som gagnar kraftprodusentene:

... laksen greier ikke å tilpasse seg vannføringen til Borgund kraftverk. Det er umulig. (...) det ... ser det ut som for meg, som det er viktigere (med) energiuttaket, enn livet i elven. Det er økonomien som styrer hele dette her kostebinderiet nå. (...)

... det er blitt en del forskere som er veldig opptatt av dette med miljødesign, og at de skal tilpasse naturen til kraftutbygging (...) Vi ser ofte at dette her med miljødesign, det er for å tilpasse elven, så de kan utnytte mer kraft (A17)

Med andre ord så er det flere av informantene som hevder at innflytelsen til økonomisk sterke næringer som havbruget og kraftindustrien har økt i takt med en mer sentralisert utmarksforvaltning. Om dette faktisk er reelt har vi ikke datamateriale til å hevde, men det ser uansett ut til at denne oppfattelsen har svekket tilliten mellom lokale og nasjonale aktører i forvaltningen av elva.

Det å ha kort avstand mellom beslutning og handling, både fysisk og relasjonelt, ble fremhevet av mange som svært sentralt med tanke på å få til et godt samarbeid og en god forvaltning. For det første fremhevet mange, som allerede nevnt, verdien av å ha relasjoner og et sosialt tillitsforhold til folkene man forholder seg til i naturforvaltningen, og da gjerne på et så lokalt nivå som mulig. For det andre fremhevet mange også hvordan tidsaspektet, rytmen og dermed effektiviteten i forvaltningen blir påvirket av en stadig større formalisert avstand mellom myndigheter og lokalbefolkning.

Beslutningsprosessene har blitt lengre, og informasjonen om tiltak som må gjøres lokalt som følge av beslutningene kommer nå ofte for sent, hevdes det, ikke minst i et næringsperspektiv, som har en sentral rolle i den lokale bruken og forvaltningen: *Vurderingene for sesongen blir avgjort i februar-mars. Lokalt mener man dette burde vært klart i januar, for at de skal kunne ha tid til å forberede sesongen ut fra et næringsperspektiv (A26).*

Et relasjonelt perspektiv på sumeffekter

Rettigheter og ansvar preger lokalbefolkningens relasjoner til laks og rein. Med retten til å høste følger ansvaret for å forvalte bærekraftig. Man er lokalt svært skeptisk til vern, og er klare på at laks og rein må forvaltes aktivt gjennom bruk og næring. Fra et relasjonelt utgangspunkt gir dette mening; den lokale bruken og næringa er en fortsettelse og ivaretagelse av relasjonene mellom folk og vilt i Nordfjella. Relasjonene mellom folk og laks/rein er preget av en romlig nærhet. Man beveger seg i kjente landskap, der man har gått siden man var ung, eller gjort seg godt kjent i voksen alder. Flere har etter CWD-utskytingen takket nei til tilbudet om å jakte i andre områder. Informantene understreker også at relasjonene mellom mennesker og laks/rein har en svært lang historie. Relasjonene strekker seg langt bakover i tid, til generasjonene som har kommet før oss. Enkelte strekker relasjonen helt tilbake til de første menneskene som fisket og jaktet for 10.000 år siden. Man kan si at relasjonen er preget av en stor tidsdybde. Det å sørge for at disse relasjonene videreføres til neste generasjon er derfor viktig. Lokalt er man bekymret over at fravær av lokalt laksefiske har ført til en generasjon uten kunnskap om elva og laksen, og at en generasjon nå kommer til å vokse opp uten villreinjakt, med fravær av relasjoner til reinen og fjellet som følger. Også mange av de lokale sosiale fellesskapene er direkte forbundet med jakta og fisket, og den lokale forvaltningen av dette. Man kjenner folk, det er lett å ta uformell kontakt, og korte avstander forenkler samarbeid. Byråkratiseringen av forvaltningen har medført større avstander, beslutningsprosessene er lange og kjennskap erstattes av saksbehandlingsrutiner. Forvaltningen har derfor sterk innvirkning på disse relasjonene, og ulike forvaltningstiltak kan styrke eller svekke disse. Informantene beskriver en forskyvning i det vertikale maktforholdet mellom lokalsamfunn og stat i retning av statlige myndigheter. Med økt avstand øker også det man lokalt opplever som «utakt» - forvaltningsbeslutninger er ikke lengre tilpasset lokale behov. Man opplever de samlede sosiale sumeffektene som en gradvis uthuling av lokale rettigheter og som et speilbilde av dette en økende lokal avmaktfølelse og også en svekkelse av ansvarsfølelsen. En sumeffekt av forvaltningstiltak er dermed sosial og kulturell slitasje i lokalsamfunnet. Likevel er det ikke den sosiale slitasjen eller de kulturelle endringene i seg selv som vi mener er mest interessant her, men hvordan dette virker inn på relasjonene mellom lokalsamfunnet og naturmiljøet. Det er med andre ord hvordan forvaltningen av naturverdiene påvirkes av de sosiale sumeffektene vi mener det er avgjørende av vi kommer i bedre inngrep med.

Det har det siste tiåret vært gjort mange forsøk fra forskere og konsulentselskaper på å utvikle verktøy og modeller for å vurdere sumeffekter fra mennesker på naturmiljøet. I den grad det har vært gjort forskning på sosiale sumeffekter, har dette fulgt malen til tradisjonell forskning på sumeffekter, nemlig å søke etter indikatorer og dermed måle graden av påvirkning på sosiale systemer. Basert på studien vi har gjort, mener vi det er nødvendig å utvikle tenkningen rundt sumeffekter fra å ha fokus på finne indikatorer som kan beskrive forholdet mellom tekniske inngrep og henholdsvis naturmiljøet eller lokalsamfunn til å i mye større grad ta på alvor det intrikate samspillet mellom naturmiljøet og de omkringliggende og infiltrerte sosiokulturelle systemene. Forskning på sumeffekter har i for liten grad dreid seg om hvordan forhold *mellom* mennesker eller *mellom* mennesker og naturomgivelsene blir påvirket. Vår studie viser tydelig at nettopp relasjonene mellom mennesker og mellom

lokalsamfunnet og naturmiljøet blir gjenstand for slitasje. Vi har presentert flere eksempler på at ansvarsfølelsen overfor utmarksressursene over tid har blitt svekket, gjennom at det stadig har blitt et større skille mellom hverdagspraksiser i lokalsamfunnet og forvaltningen av naturmiljøet.

Vi mener at vi bør rette blikket mot alternative og mer relasjonelle tilnærminger til forholdet menneske-natur som har vokst frem de siste par tiårene. Mens tidligere forskning på både økologiske og sosiale sumeffekter har tatt for gitt et ganske så strikt skille mellom natur og samfunn, så tror vi at man fremover heller bør søke inspirasjon i forskning som nedtoner eller overgår dette skillet. Basert på vårt empiriske materiale så vil vi stille spørsmålet om ikke det som omtales som sosiale sumeffekter i mange tilfeller heller kan bli beskrevet som «mer-enn-menneskelige» sumeffekter der det menneskelige er infiltrert i det ikke-menneskelige. Ut fra innsikten vi har fått fra å snakke med lokalbefolkningens forhold til forvaltningen av henholdsvis villaks og villrein vil løfte frem to slike relasjonelle tankesett som vi mener fremtidig forskning på sumeffekter bør ta på alvor:

1: Hybriditet. De siste tiårene har en rekke samfunnsforskere, spesielt geografer, argumentert for at verden eller deler av verden er konstituert gjennom et hybrid samspill mellom elementer på tvers av natur/kultur-skillet. Det betyr at skal en samfunnsforsker finne ut noe om sosiale relasjoner og prosesser i et samfunn må hen gå ut over det sosiale og også finne ut hvordan det ikke-menneskelige agerer og fungerer i samspill og gjensidig påvirkningsforhold med det sosiale (Jones, 2006; Whatmore, 2002; 2006). Murdoch (2003) hevder at studier av det ikke-menneskelige – altså «naturen» – ikke bare skal være avgrenset til naturvitenskaplige studier, men at det skal få teoretisk og empirisk oppmerksomhet i studier av nærmest hvilke som helst slags rurale fenomener. Vårt datamateriale understreker Murdoch sitt argument gjennom at mange av informantene uttrykte svært stor frustrasjon over den manglende forståelsen for hvordan det sosiale livet, og de kulturelle forholdene de lever under, er tett knyttet til og sammenfiltret med bruken og forvaltningen av utmarka. Det kan synes som om myndighetene og forvaltningsmodellene i stadig større grad forholder seg til et skille mellom det sosiokulturelle og naturverdiene, mens lokalbefolkningen har et tankesett basert på et hybrid samspill mellom menneske og natur. Dette spriket i måten å tenke på kan over tid føre til at lokalsamfunnene i stadig mindre grad tar sin del av forvaltningsansvaret for utmarksressursene, med sosiokulturelle så vel som økologiske konsekvenser.

2: Hverdagspraksiser. Fra et mer antropologisk perspektiv introduserte Tim Ingold (1995) «dwelling» som et begrep på hverdagspraksisene som oppstår og utfolder seg i møtet mellom mennesker og deres omgivelser. Begrepet kommer fra det å bo, være rotfestet og tilhøre et sted, og de nærmest automatiserte hverdagslige praksisene dette medfører. Dette er praksiser og handlinger som ikke er planlagte og strukturerte, men som er kroppsliggjort og faller seg «naturlig» og «riktig» i møte med omgivelsene til enhver tid. Dette perspektivet spenner dermed også over natur/kultur-skillet i det at fokuset er på hvordan dyr og mennesker bor, lever, tilpasser seg og etablerer praksiser i et naturlig samspill (Jones, 2009). Datamaterialet vårt viser hvordan man i lokalsamfunnene gjennom lang tid har utviklet relasjoner mellom mennesker og omgivelsene. Dette er relasjoner som ikke er gjennomtenkt, planlagt eller forvaltet, men som derimot er praktisert, «levd» og opplevd som en del av hverdagen (jf. Whatmore, 2002), og som dermed utgjør en integrert del av det å bo i et lokalsamfunn. Vi har for eksempel sett hvordan stell og forvaltning av elva er en naturlig del av det å drive turistnæring, hvordan jaktpraksiser er en integrert del av bestandsforvaltningen og hvordan det å uformelt utveksle tanker og erfaringer rundt forvaltning av utmarksressursene med lokale myndigheter har vært en del av hverdagen. Forvaltningstiltak som ikke er følsomme for lokale forhold kan derfor medføre slitasje eller brudd i disse praksisene og relasjonene.

Konklusjon

De aller fleste naturforvaltningstiltak i den norske utmarka er rettet mot menneskers atferd, og denne forvaltningen kan da over tid få utilsiktede sosiale og kulturelle konsekvenser. Slike sosiale sumeffekter legger press på relasjonene og kan redusere tilliten mellom lokalbefolkning og myndigheter. Store deler av utmarksforvaltningen, spesielt når det gjelder jakt og fiske, er bygd opp rundt et tillitsbasert samarbeid mellom lokale jegere, fiskere og grunneiere på den ene siden og myndighetene på den andre. Når tilliten mellom aktørene svekkes, så ser vi også at relasjonene mellom lokalbefolkning og naturmiljøet destabiliseres. Vår studie tyder på at ansvaret lokale aktører

føler på, og har tatt, for naturverdiene i utmarka reduseres på grunn av dette, noe som kan påvirke de daglige, lokale forvaltningspraksisene. Sosiale sumeffekter kan derfor føre til negative økologiske konsekvenser.

Dette er et eksempel på hvordan de ulike dimensjonene av bærekraft henger sammen. Vi vil argumentere for at i den norske utmarka vil i mange tilfelle sosial bærekraft i form av tillit mellom aktører og nære relasjoner mellom innbyggerne og utmarksressursene være en forutsetning for en bærekraftig forvaltning av naturmiljøet.

De dominerende planleggings-, utrednings- og beslutningsperspektivene som er drivere bak gjeldende tolkninger og tilnærminger til sumeffekter er relatert til en konvensjonell og binær forståelse av natur/samfunn. Vi mener derimot at videre forskning på sumeffekter i større grad må distansere seg fra denne binære forståelsen, og heller ta på alvor de hybride hverdagspraksisene som eksisterer i lokalsamfunnene i og rundt den norske utmarka. Slike analyser kan da ikke utelukkende være begrenset til de økologiske konsekvensene av menneskelige aktiviteter, og de kan heller ikke være begrenset til rene sosiale effekter. Begrepet sosiale sumeffekter bør løftes ut av sin teknisk-instrumentelle kontekst og utvikles bredere innenfor en relasjonell forståelse av utmarka. Da kan dette begrepsapparatet gjenspeile og bygge opp under den relasjonelle tilnærmingen vi trenger for å få til en bærekraftig forvaltning av utmarka i et tillitsbasert samspill mellom myndigheter og lokalsamfunn.

Referanser

- Arnold, L. M., Hanna, K., Noble, B., Gergel, S. E., & Nikolakis, W. (2022). Assessing the cumulative social effects of projects: Lessons from Canadian hydroelectric development. *Environmental Management*, 69(5), 1035-1048. <https://doi.org/10.1007/s00267-022-01622-x>
- Asphjell, M. K., Astrup, K. C., Liane, G. M., Nordahl, B. I., & Wieslander, H. (2022). Utredning om sosial bærekraft og planbestemmelser om boligsammensetning. OE-rapport 2021-74. Oslo Economics.
- Backer, I. L. (2009). Naturmangfoldloven. *Tidsskrift for eiendomsrett*, 5(3), 182-213. <https://doi.org/10.18261/issn0809-9529-2009-03-02>
- Blakley, J., & Russell, J. (2022). International progress in cumulative effects assessment: a review of academic literature 2008–2018. *Journal of Environmental Planning and Management*, 65(2), 186-215. <https://doi.org/10.1080/09640568.2021.1882408>
- Booth, A., & Skelton, N. W. (2011). "We are fighting for ourselves" - First nations' evaluation of british columbia and canadian environmental assessment processes. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 13(3), 367-404. <https://doi.org/10.1142/s1464333211003936>
- Brown, K. M., Flemsæter, F., & Rønningen, K. (2019). More-than-human geographies of property: Moving towards spatial justice with response-ability. *Geoforum*, 99, 54-62. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.12.012>
- Flemsæter, F., & Brown, K. M. (2021). Menneske og dyr i grenseland. Om rettar, rettfærd og rett ferd i utmarka. In F. Flemsæter & B. E. Flø (Eds.), *Utmark i endring* (pp. 191-212). Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP. <https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch7>
- Flemsæter, F., & Flø, B. E. (Eds.). (2021). *Utmark i endring*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP. <https://doi.org/10.23865/noasp.151>
- Flø, B. E., & Flemsæter, F. (2021). Utmark i endring - når nye tider gir andre tilhøve. In F. Flemsæter & B. E. Flø (Eds.), *Utmark i endring* (pp. 9-27). Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP. <https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch1>
- Franks, D. M., Brereton, D., & Moran, C. J. (2011). Cumulative social impacts. In *New Directions in Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances* (pp. 202-220) <https://doi.org/10.4337/9781781001196.00024>
- Granås, B. (2015). Fra stedsteori til teori om sammenkastethet: Materialitet, historie og geografi i lesninger av hundekjøring i Norge. In M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank, & B. Dale (Eds.), *Med sans for sted. Nyere teorier* (pp. 299-315). Fagbokforlaget.
- Harrison, S., Massey, D., & Richards, K. (2008). Conversations across the divide. *Geoforum*, 39(2), 549-551. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.07.009>
- Hofstad, H. (2021). Sosialt bærekraftige lokalsamfunn-en litteraturstudie. In *NIBR-rapport 2021:7*. Oslo: Oslo Met - NIBR.

-
- Hovelsrud, G. K., Risvoll, C., Riseth, J. Å., Tømmervik, H., Omazic, A., & Albihn, A. (2021). Reindeer herding and coastal pastures: Adaptation to multiple stressors and cumulative effects. In *Springer Polar Sciences* (pp. 113-134). https://doi.org/10.1007/978-3-030-52324-4_6
- Ingold, T. (1995). Building, dwelling, living: How animals and people make themselves at home in the world. In M. Strathern (Ed.), *Shifting Contexts. Transformations in the in Anthropological Knowledge* (pp. 57-80). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203450901-10>
- Ingold, T. (2005). Epilogue: towards a politics of dwelling. *Conservation and Society*, 3(2), 501-508. <https://www.jstor.org/stable/26396589>
- Jones, O. (2006). Non-human rural studies. In P. Cloke, T. Marsden, & P. H. Mooney (Eds.), *Handbook of Rural Studies* (pp. 185-200). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n13>
- Jones, O. (2009). After nature: Entangled worlds. In N. Castree, D. Demeritt, D. Liverman, & B. Rhoads (Eds.), *A Companion to Environmental Geography* (pp. 294-312). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9781444305722.ch18>
- KLD (2009). Lov om forvaltning av naturens mangfold (Naturmangfoldloven) LOV-2009-06-19-100. Klima- og miljødepartementet.
- Masden, E. A., Fox, A. D., Furness, R. W., Bullman, R., & Haydon, D. T. (2010). Cumulative impact assessments and bird/wind farm interactions: Developing a conceptual framework. *Environmental Impact Assessment Review*, 30(1), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2009.05.002>
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. University of Minnesota Press. <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctttw2z>
- Massey, D. (2005). *For Space*. Sage.
- May, R., Dahl, E. L., Follestad, A., Reitan, O., & Bevanger, K. (2010). *Samlet belastning av vindkraftutbygging på fugl standardvilkår for for-og etterundersøkelser*. (NINA rapport 623)
- Mitchell, R. E., & Parkins, J. R. (2011). The challenge of developing social indicators for cumulative effects assessment and land use planning. *Ecology and Society*, 16(2). <https://doi.org/10.5751/es-04148-160229>
- Murdoch, J. (2003). Co-constituting the countryside: hybrid networks and the extensive self. In P. Cloke (Ed.), *Country visions* (pp. 263-282). Pearson Education Ltd.
- Riseth, J. Å., Eilertsen, S. M., & Johansen, B. (2021). Reindrifas sårbarhet og Norges ansvar. In F. Flemsæter & B. E. Flø (Eds.), *Utmark i endring* (pp. 29-66). Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP. <https://doi.org/10.23865/noasp.151.ch2>
- Skarbø, K., Brevik, R., & Aall, C. (2014). Sumverknader av tekniske inngrep i naturmiljøet: Kunnskapsstatus og forskningsbehov. *Utmark(1&2&S)*. <https://utmark.org/Utgivelser/-Nummer-1-2-S-2014-Innovasjon-eller-invasjon-hva-skjer-i-utmarka>
- Tjora, A. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utgave. ed.). Gyldendal.
- Weber, M., Krogman, N., & Antoniuk, T. (2012). Cumulative effects assessment. Linking social, ecological, and governance dimensions. *Ecology and Society*, 17(2). <https://doi.org/10.5751/es-04597-170122>
- Whatmore, S. (2002). *Hybrid Geographies: Natures, Cultures, Spaces*. Sage.
- Whatmore, S. (2006). Materialist returns: Practising cultural geography in and for a more-than-human world. *Cultural Geographies*, 13(4), 600-609. <https://doi.org/10.4324/9781351160360-21>